

॥ श्रीः ॥

कसंग्रहः ।

श्रीमदब्रंभट्टविरचितः

स च

क्षेमराज-श्रीकृष्णदासश्रेष्ठिना

मुम्बय्यां

(खेतवाडी ७ वीं गली खम्बाटा लेन)

स्वकीये "श्रीविद्धेश्वर" (स्टीम) मुद्रणयन्त्रालये

मुद्रयित्वा प्रकाशितः ।

संवत् १९६९, शके १८३४.

॥ श्रीः ॥
अथ तर्कसंग्रहः ।

श्रीगणेशायनमः ॥ निधायहृदिविश्वेशं
विधायगुरुवंदनम् ॥ बालानांसुखबोधाय
क्रियतेतर्कसंग्रहः ॥ १ ॥ द्रव्यगुणकर्मसा-
मान्यविशेषसमवायाभावाः सप्तपदार्थाः
तत्रद्रव्याणि पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशका-
लादिगात्ममनांसिनवैव ॥ रूपरसगंधस्पर्श-
संख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागप-
रत्वापरत्वगुरुत्वद्रवत्वस्नेहशब्दबुद्धिसु-
खदुःखेच्छाद्वेषप्रेयस्तदधर्माधर्मसंस्कारा-
श्चतुर्विंशतिगुणाः ॥ उत्क्षेपणापक्षेपणा-
कुंचनप्रसारणगमनानिपंचकर्माणि ॥ प-
रमपरंचेतिद्विविधंसामान्यम् ॥ नित्यद्रव्य

वृत्तयोविशेषास्त्वनन्ताएव ॥ समवायस्त्वे
 कएव ॥ अभावश्चतुर्विधः, प्रागभावः प्रध्वं
 साभावोत्पन्नाभावो न्योन्याभावश्चेति । त
 त्रगन्धवती पृथिवी, सा द्विविधा, नित्याऽनि
 त्याच, नित्यापरमाणुरूपा ॥ अनित्याका
 र्यरूपा ॥ सा पुनस्त्रिविधा, शरीरेन्द्रियवि
 षयभेदात्, शरीरमस्मदादीनाम्, इन्द्रियगं
 धग्राहकं घ्राणं तच्च नासाग्रवर्तिविषयो मृत्पा
 षाणादिः ॥ शीतस्पर्शवत्य आपः, ताश्च द्वि
 विधाः, नित्या अनित्याश्च, नित्याः परमा
 णुरूपाः ॥ अनित्याः कार्यरूपाः ॥ पुनस्त्रिवि
 धाः, शरीरेन्द्रियविषयभेदात्, शरीरं
 वरुणलोके, इन्द्रियं रसग्राहकं रसनंतच्च जिह्वा
 ग्रवर्ति, विषयः सरित्समुद्रादिः ॥ उष्ण

स्पर्शवत्तेजः, तच्च द्विविधं, नित्यमनित्यं
 च, नित्यं परमाणुरूपम्, अनित्यं कार्य
 रूपम्॥ पुनस्त्रिविधं शरीरैर्द्रियविषयभेदात्
 शरीरमादित्यलोके प्रसिद्धम्, इन्द्रियं रू
 पग्राहकं चक्षुः कृष्णताराग्रवर्ति॥ विषय
 श्रुतुर्विधः, भौमदिव्योदर्याकरजभेदात्,
 भौमं वह्न्यादिकमविधनं दिव्यं विद्युदादि,
 मुक्तान्नपरिणामहेतुरूढर्यम्, आकरजं
 सुवर्णादि । रूपरहितस्पर्शवान्वायुः, स
 द्विविधः नित्योऽनित्यश्च, नित्यः परमाणु
 रूपः अनित्यः कार्यरूपः पुनस्त्रिविधः श
 रीरैर्द्रियविषयभेदात्, शरीरं वायुलोके
 इन्द्रियं स्पर्शग्राहकं त्वक् सर्वशरीरवर्ति,
 विषयो वृक्षादिकं पनहेतुः । शरीरांतः संचा

रीवायुःप्राणः, स एकोप्युपाधिभेदात्प्रा
 णापानादिसंज्ञांलभते ॥ शब्दगुणमाका
 शम्, तच्चैकं, विभुः नित्यं च अतीता
 दिव्यवहारहेतुः कालः, ॥ सचैको, विभु
 नित्यश्च ॥ प्राच्यादिव्यवहारहेतुर्दिक् ॥
 साचैका, नित्याविम्बीच ॥ ज्ञानाधिकर-
 णमात्मा । सद्विविधः जीवात्मापरमा
 त्माचेति । तत्रेश्वरःसर्वज्ञःपरमात्माएक
 एवसुखदुःखादिरहितः । जीवात्माप्रतिश
 रीरंभिन्नोविभुर्नित्यश्च ॥ सुखदुःखाद्युप
 लब्धिसाधनमिन्द्रियमनः । तच्चप्रत्यात्म,
 नियतत्वादनंतं परमाणुरूपं नित्यञ्च ॥ च
 क्षुर्मात्रग्राह्यगुणोरूपम्, तच्चशुक्लनीलपी
 तरक्तहरितकपिशचित्रभेदात्सप्तविधम् । पृ
 थिवीजलतेजोवृत्तितत्रपृथिव्यांसप्तविधं

अभास्वरं शुक्लं जले, भास्वरं शुक्लं तेजसि । र
सनग्राह्यो गुणो रसः, स च मधुरा म्ललवण
कटुकषायतिक्तभेदात्षड्विधः पृथिवीजल
वृत्तिः, पृथिव्यां षड्विधः, जले मधुर एव ॥ घ्रा
णग्राह्यो गुणो गंधः, स द्विविधः सुरभिरसुर
भिश्च, पृथ्वीमात्रवृत्तिः । त्वर्गिन्द्रियमात्रग्रा
ह्यो गुणः स्पर्शः, स च त्रिविधः, शीतोष्णानु
ष्णाशीतभेदात् पृथिव्यप्तेजोवायुवृत्तिः त
त्र शीतो जले, उष्णस्तेजसि अनुष्णाशीतः
पृथिवीवायवोः, रूपादिचतुष्टयं पृथिव्यां
पाकजमनित्यं च, अन्यत्रापाकजं, नित्य
मनित्यं च, नित्यगतं नित्यं, अनित्यगतम
नित्यम् एकत्वादिव्यवहारासाधारणहेतुः
संख्या, सा नवद्रव्यवृत्तिः, एकत्वादिपरा

धर्पर्यता, एकत्वं नित्यमनित्यं च, नित्यग
 तं नित्यं, अनित्यगतमनित्यं, द्वित्वादिकं
 तु सर्वत्रानित्यमेव ॥ मानव्यवहारासाधा
 रणकारणं परिमाणं, नवद्रव्यवृत्तिः, तच्चतु
 र्विधं, अणुमहद्दीर्घह्रस्वं चेति ॥ पृथगव्यव
 हारासाधारणकारणं पृथक्त्वं, सर्वद्रव्यवृ
 त्तिः । संयुक्तव्यवहारासाधारणो हेतुः संयो
 गः । सर्वद्रव्यवृत्तिः ॥ संयोगनाशको गुणो
 विभागः । सर्वद्रव्यवृत्तिः ॥ परापरव्यवहा
 रासाधारणकारणे परत्वापरत्वे पृथिव्या
 दिचतुष्टयमनोवृत्तिनी, ते द्विविधे दिक्कृते
 कालकृते चेति, दूरस्थे दिक्कृतं परत्वं, स
 र्मापस्थे दिक्कृतमपरत्वं, ज्येष्ठे कालकृतं
 परत्वं, कनिष्ठे कालकृतमपरत्वम् ॥ आद्य

पतनासमवायिकारणंगुरुत्वं, पृथिवीज
लवृत्ति ॥ आद्यस्यंदनासमवायिकारणं
द्रवत्वं, पृथिव्यप्तेजोवृत्ति, तद्विविधं, सां
सिद्धिकं, नैमित्तिकं च । सांसिद्धिकं जले,
नैमित्तिकं पृथिवीतेजसोः ॥ पृथिव्यां घृता
दावग्निसंयोगजन्यं द्रवत्वं तेजसि सुवर्णा
दौ ॥ चूर्णादिपिंडीभावहेतुर्गुणः स्नेहः, जल
मात्रवृत्तिः ॥ श्रोत्रग्राह्यो गुणः शब्दः, आ
काशमात्रवृत्तिः, स द्विविधः, ध्वन्यात्मको
वर्णात्मकश्चेति, ध्वन्यात्मको भेर्यादौ, व-
र्णात्मकः संस्कृतभाषादिरूपः ॥ सर्वव्यव
हारहेतुर्ज्ञानंबुद्धिः, सा द्विविधा, स्मृतिर
नुभवश्च । संस्कारमात्रजन्यं ज्ञानं स्मृतिः
तद्विज्ञानमनुभवः, स द्विविधः, यथार्थो

ऽयथार्थश्च ॥ तद्वतितत्प्रकारकोनुभवो
 यथार्थः, यथारजतइदंरजतमितिज्ञानं सै
 वप्रमेत्युच्यते, तदभाववतितत्प्रकारको
 ऽनुभवोऽयथार्थः यथा शुक्ताविदं रजत
 मितिज्ञानं, सैवाप्रमेत्युच्यते॥ यथार्थानु-
 भवश्चतुर्विधः, प्रत्यक्षानुमित्युपमिति
 शब्दभेदात् । तत्करणमपिचतुर्विधंप्रत्य
 क्षानुमानोपमानशब्दभेदात् ॥ व्यापारव
 दसाधारणंकारणंकरणं । अनन्यथासिद्ध
 कार्यनियतपूर्ववृत्ति कारणं, कार्यं प्राग
 भावप्रतियोगि,कारणंत्रिविधम्, समवा
 य्यसमवायिनिमित्तभेदात् ॥ यत्समवेतं
 कार्यमुत्पद्यतेतत्समवायिकारणम्, यथा
 तन्तवः पटस्य, पटश्च स्वगतरूपादेः ।

कार्येणकारणेनवासहैकस्मिन्नर्थेसमवेत
 त्वेसतिकारणमसमवायिकारणम्, यथा-
 तंतुसंयोगः पटस्य, तंतुरूपंपटरूपस्य.
 तदुभयभिन्नकारणं निमित्तकारणं, यथा
 तुरीवेमादिकंपटस्य ॥ तदेतन्निविधकार
 णमध्ये यदसाधारणंकारणं तदेव कर-
 णं, तत्रप्रत्यक्षज्ञानकरणंप्रत्यक्षम् ॥ इं-
 द्रियार्थसन्निकर्षजन्यंज्ञानं प्रत्यक्षम्, त-
 द्विविधं, निर्विकल्पकं सविकल्पकञ्च,
 तत्रनिष्प्रकारकंज्ञानंनिर्विकल्पकं, यथे-
 दंकिंचित्, सप्रकारकंज्ञानंसविकल्पकं,
 यथा दित्थोयं ब्राह्मणोयं श्यामोयमि-
 ति ॥ प्रत्यक्षज्ञानहेतुरिन्द्रियार्थसन्निकर्षः
 षड्विधः। संयोगःसंयुक्तसमवायः संयुक्तस
 मवेतसमवायः, समवायः, समवेतसमवा

यःविशेषणविशेष्यभावश्चेति । चक्षुषा
 घटप्रत्यक्षजनने संयोगःसन्निकर्षः, घट
 रूपप्रत्यक्षजननेसंयुक्तसमवायः सन्निक
 र्षः चक्षुःसंयुक्तेघटेरूपस्य समवायात् ।
 रूपत्वसामान्यप्रत्यक्षेसंयुक्तसमवेतसम
 वायःसन्निकर्षः, चक्षुःसंयुक्तेघटेरूपंसम
 वेतं,तत्र रूपत्वस्य समवायात् । श्रोत्रेण
 शब्दसाक्षात्कारे समवायः सन्निकर्षः,
 कर्णविवरवृत्त्याकाशस्य श्रोत्रत्वाच्छब्द
 स्याकाशगुणत्वात्, गुणगुणिनोश्चसम
 वायात् ॥ शब्दत्वसाक्षात्कारेसमवेतस
 मवायःसन्निकर्षः, श्रोत्रसमवेतेशब्देश
 ब्दत्वस्यसमवायात् ॥ अभावप्रत्यक्षेवि
 शेषणविशेष्यभावः सन्निकर्षः । घटाभाव
 वद्भूतलमित्यत्र चक्षुःसंयुक्तभूतलेघटाभा

वस्य विशेषणत्वात्, एवंसन्निकर्षषट्क
 जन्यंज्ञानंप्रत्यक्षं तत्करणमिन्द्रियं, तस्मा
 दिन्द्रियंप्रत्यक्षप्रमाणमिति सिद्धम् ॥ अ
 नुमितिकरणमनुमानम्, परामर्शजन्यंज्ञा
 नमनुमितिः, व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञा
 नंपरामर्शः, यथा वह्निव्याप्यधूमवानयंप
 र्वतइति ज्ञानंपरामर्शः, तज्जन्यंपर्वतो वह्नि
 मानिति ज्ञानमनुमितिः । यत्रयत्रधूमस्त
 तत्रतत्राग्निरिति साहचर्यनियमो व्याप्तिः ।
 व्याप्यस्य पर्वतादिवृत्तित्वं पक्षधर्मता ।
 अनुमानं द्विविधं, स्वार्थंपरार्थं च, स्वार्थं
 स्वानुमितिहेतुः, तथाहि स्वयमेवभूयोभू
 योदर्शनेनयत्रयत्रधूमस्तत्रतत्राग्निरिति म
 हानसादौ व्याप्तिंगृहीत्वा पर्वतसमीपंग

त्वा तद्गतेचाग्नौसंदिहानः पर्वतेधूमंपश्य
 न् व्याप्तिंस्मरति । यत्रधूमस्तत्राग्निरिति
 तदनन्तरं वह्निव्याप्यधूमवानयंपर्वतइ
 ति ज्ञानमुत्पद्यते । अयमेव लिङ्गपरामर्श
 इत्युच्यते । तस्मात्पर्वतो वह्निमानिति
 ज्ञानमनुमितिरुत्पद्यते । तदेतत्स्वार्थानु
 मानं, यत्तु स्वयं धूमादाग्निमनुमाय परंप्र
 तिबोधयितुं पञ्चावयववाक्यं प्रयुंक्ते तत्प
 रार्थानुमानम् । यथापर्वतोवह्निमान्धूमव
 त्वात् । योयोधूमवान्ससवह्निमान्, य
 थामहानसंतथाचायंतस्मात्तथेति । अने
 नप्रतिपादिताल्लिङ्गात्परोप्यग्निं प्रतिपद्य
 ते । प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनानि
 पञ्चावयवाः । पर्वतोवह्निमानितिप्रतिज्ञा,

धूमवत्त्वादिति हेतुः, यो यो धूमवानित्युदाहरणं, तथा चायमित्युपनयः। तस्मात्तथेति निगमनम्। स्वार्थानुमिति परार्थानुमित्यो लिङ्गपरामर्श एव कारणम्। तस्माद्विगणशमशानुमानं। लिंगं त्रिविधम्, अन्वयव्यतिरेकि केवलान्वयि केवलव्यतिरेकि चेति । अन्वयेन व्यतिरेकेण च व्याप्तिमदन्वयव्यतिरेकि, यथा वह्नौ साध्ये धूमवत्त्वम् । यत्र धूमस्तत्राग्निर्यथा महानसमित्यन्वयव्याप्तिः, यत्र वह्निर्नास्ति तत्र धूमोऽपि नास्ति यथा महाहृदइति व्यतिरेकव्याप्तिः। अन्वयमात्रव्याप्तिकं केवलान्वयि, यथा घटोऽभिधेयः प्रमेयत्वात् पटवत् अत्र प्रमेयत्वाभिधेयत्वयोर्व्यतिरेकव्याप्तिः।

सिर्नास्ति सर्वस्य प्रमेयत्वादभिधेयत्वा-
 च्छ, व्यतिरेकमात्रव्याप्तिकं केवलव्यतिरे-
 कि, यथा पृथिवीतरेभ्यो भिद्यते गन्धव-
 त्त्वात् यदितरेभ्यो न भिद्यते न तद्गन्धव-
 त्, यथा जलम्, न चेयं तथा तस्मान्न तथेति
 अत्र यद्गन्धवत्तदितरभिन्नमित्यन्वयदृ-
 ष्टान्तो नास्ति पृथिवीमात्रस्य पक्षत्वात्। स-
 न्दिग्धसाध्यवान्पक्षः, यथा धूमवत्त्वे हेतौ
 पर्वतः, निश्चितसाध्यवान्सपक्षः यथा तत्रैव
 महानसं, निश्चितसाध्याभाववान्विपक्षः य-
 था तत्रैव महाहृदः । सव्यभिचारविरुद्धस-
 त्प्रतिपक्षा सिद्धबाधिताः पञ्च हेत्वाभासाः
 सव्यभिचारो नैकान्तिकः, सत्रिविधः सा-
 धारणासाधारणानुपसंहारिभेदात् । तत्र

साध्याभाववृत्तिः साधारणोनैकांतिकः
यथा पर्वतो वह्निमान्प्रमेयत्वादिति प्रमेय
त्वस्य वह्न्यभाववति ह्यदेविद्यमानत्वात् । स
र्वसपक्षविपक्षव्यावृत्तः पक्षमात्रवृत्तिरसा
धारणः यथा शब्दो नित्यः शब्दत्वादिति ।
शब्दत्वं सर्वेभ्यो नित्येभ्योऽनित्येभ्यश्च
व्यावृत्तं शब्दमात्रवृत्तिः । अन्वयव्यतिरे
कदृष्टान्तरहितो नुपसंहारी । यथा सर्वमनि
त्यं प्रमेयत्वादिति । अत्र सर्वस्यापि पक्ष
त्वादृष्टान्तो नास्ति । साध्याभावव्याप्यो
हेतुर्विरुद्धः यथा शब्दो नित्यः कृतकत्वा
दिति । कृतकत्वं हि नित्यत्वाभावेनानि
त्यत्वेन व्याप्तम् । साध्याभावसाधकं हेत्व

न्तरं यस्य स सत्प्रतिपक्षः यथा शब्दो नि-
 त्यः श्रावणत्वाच्छब्दत्ववदिति शब्दोऽनि-
 त्यः कार्यत्वाद्धटवदिति । असिद्धस्त्रिविधः
 आश्रयासिद्धः स्वरूपासिद्धो व्याप्यत्वा-
 सिद्धश्चेति । आश्रयासिद्धो यथा गगनार-
 विन्दं सुरमिअरविन्दत्वात्, सरोजारविन्द-
 वत् । अत्र गगनारविन्दमाश्रयः स च ना-
 स्त्येव । स्वरूपासिद्धो यथा शब्दो गुणश्चा-
 क्षुषत्वात् रूपवत् । अत्र चाक्षुषत्वं शब्दे ना-
 स्ति, शब्दस्य श्रावणत्वात् । सोपाधिको हे-
 तुर्व्याप्यत्वासिद्धः । साध्यव्यापकत्वे सति
 साधनाव्यापकत्वमुपाधिः । साध्यसमाना-
 धिकरणात्प्यंताभावाप्रतियोगित्वं साध्य

व्यापकत्वम् । साधनवन्निष्ठात्यन्ताभाव
 प्रतियोगित्वंसाधनाव्यापकत्वम् । पर्वतो
 धूमवान्वह्निमत्त्वादित्यत्राद्रेंन्धनसंयोग
 उपाधिः। तथाहि यत्र धूमस्तत्राद्रेंन्धनसं
 योग इति साध्यव्यापकता, यत्रवह्निस्त
 त्रार्द्रेंन्धनसंयोगो नास्ति, अयोगोल्लेके
 आद्रेंन्धनसंयोगाभावादितिसाधनाव्या
 पकता । एवं साध्यव्यापकत्वेसति साध
 नाव्यापकत्वादार्द्रेंन्धनसंयोग उपाधिः ।
 सोपाधिकत्वाद्वह्निमत्त्वं व्याप्यत्वासिद्ध
 म् । यस्य साध्याभावःप्रमाणान्तरेण नि
 श्चितःस बाधितः । यथा वह्निर्गुणो द्रव्य
 त्वादिति।अत्रानुष्णत्वं साध्यं तदभावउ

ष्णत्वंस्पर्शनप्रत्यक्षेण गृह्यत इति बाधि-
 तत्वम् ॥ उपमितिकरणमुपमानम् । संज्ञा
 संज्ञिसम्बन्धज्ञानमुपमितिः । तत्करणंसा
 दृश्यज्ञानम्; अतिदेशवाक्यार्थस्मरणम
 वान्तरव्यापारः, तथाहि गवयशब्दवाच्य
 मजानन्कुतश्चिदारण्यकपुरुषाद्गोसदृशो
 गवयइति श्रुत्वा वनं गतो वाक्यार्थं स्म
 रन्गोसदृशं पिण्डं पश्यति । तदनन्तरमसौ
 गवयशब्दवाच्य इत्युपमितिरुत्पद्यते ॥
 आप्तवाक्यं शब्दः, आप्तस्तु यथार्थवक्ता ।
 वाक्यं पदसमूहः । यथागामानयेति शक्तं
 पदम्, अस्मात्पदादयमर्थो बोद्धव्य इती
 श्वरेच्छासंकेतः शक्तिः । आकांक्षायोग्यता

सन्निधिश्च वाक्यार्थज्ञानहेतुः । पदस्यपदान्तरव्यतिरेकप्रयुक्तान्वयाननुभावकत्वमाकांक्षा । अर्थाबाधो योग्यता ॥ पदानामविलम्बेनोच्चारणं सन्निधिः ॥ आकांक्षादिरहितं वाक्यमप्रमाणम् । यथा गौरश्वः पुरुषोहस्तीति न प्रमाणमाकांक्षाविरहात् । अग्निना सिञ्चेदिति न प्रमाणं योग्यताविरहात् । प्रहरेप्रहरेऽसहोच्चारितानि गामानयेत्यादिपदानि न प्रमाणं सान्निध्याभावात् ॥ वाक्यं द्विविधम्, वैदिकंलौकिकं च । वैदिकमीश्वरोक्तत्वात्सर्वमेवप्रमाणम् । लौकिकंत्वात्प्रोक्तंप्रमाणम्, अन्यदप्रमाणम् ॥ वाक्यार्थज्ञानं शाब्दज्ञानम् ।

तत्करणशब्दः । अयथार्थानुभवस्त्रिविधः
 संशयविपर्ययतर्कभेदात् । एकस्मिन्ध
 मिणि विरुद्धनानाधर्मवैशिष्ट्यावगाहि
 ज्ञानसंशयः । यथा स्थाणुर्वा पुरुषो वेति ।
 मिथ्याज्ञानं विपर्ययः । यथाशुक्ताविदं
 रजतमिति । व्याप्यारोपेण व्यापकारो
 पस्तर्कः । यथा यदि वह्निर्न स्यात्तर्हि धू
 मोपि न स्यादिति । स्मृतिरपि द्विविधा, य
 थार्था अयथार्थाच । प्रमाजन्यायथार्था
 अप्रमाजन्याअयथार्थासर्वेषामनुकूल-
 वेदनीयसुखम् । प्रतिकूलवेदनीयदुःखम् ।
 इच्छा कामः क्रोधोद्वेगः कृतिः प्रयत्नः ॥
 विहितकर्मजन्यो धर्मः । निषिद्धकर्मजन्य

स्त्वधर्मः । बुद्ध्यादयोष्टावात्ममात्रविशेषगुणाः । बुद्धीच्छाप्रयत्नाद्विविधाः नित्या अनित्याश्च नित्या ईश्वरस्य अनित्या जीवस्य ॥ संस्कारस्त्रिविधः, वेगो भावना स्थितिस्थापकश्चेति वेगः पृथिव्यादिचतुष्टयमनोवृत्तिः, अनुभवजन्या स्मृतिहेतुर्भावनः, आत्ममात्रवृत्तिः । अन्यथाकृतस्य पुनस्तादवस्थयापादकः स्थितिस्थापकः, कटादिपृथिवीवृत्तिः । चलनात्मकं कर्म, ऊर्ध्वदेशसंयोगहेतुस्तक्षेपणम्, अधोदेशसंयोगहेतुरपक्षेपणम्, शरीरस्य सन्निकृष्टसंयोगहेतुराकुञ्चनम्, विप्रकृष्टसंयोगहेतुः प्रसारणम्, अन्यत्सर्वं गमनं, पृथिव्यादिच

तुष्टयमनोमात्रवृत्तिः । नित्यमेकमनेका
 नुगतं सामान्यं द्रव्यगुणकर्मवृत्तिः, तद्वि
 विधं परापरभेदात्, परं सत्ता, अपरं जाति
 द्रव्यत्वादिः । नित्यद्रव्यवृत्तयो व्यावर्त
 का विशेषाः, नित्यः सम्बन्धः समवायोऽयु
 तसिद्धवृत्तिः । ययोर्द्वयोर्मध्य एकमपरा
 श्रितमेवावतिष्ठते, तावयुतसिद्धौ, अवय
 वावयविनौ गुणगुणिनौ क्रियाक्रियाव-
 न्तौ जातिव्यक्ती विशेषनित्यद्रव्ये चेति ।
 अनादिः सान्तः प्रागभाव उत्पत्तिः पूर्वका
 र्यस्य, सादिरनन्तः प्रध्वंसः, उत्पत्त्यनन्त
 रं कार्यस्य, त्रैकालिकसंसर्गावच्छिन्नप्रति
 योगिताकोत्यन्ताभावः । यथाभूतले घटो

नास्तीति । तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नप्र
तियोगिताकोऽन्योन्याभावः, यथा घटः प
टो न भवतीति सर्वेषां पदार्थानां यथायथमु
क्तेष्वन्तर्भावात्सप्तैव पदार्था इति सिद्धम् ॥
कणादन्यायमतयोर्बालव्युत्पत्तिसिद्धये ।
अन्नं भट्टेन विदुषारचितस्तर्कसंग्रहः ॥ इति
अन्नं भट्टविरचितस्तर्कसंग्रहः संपूर्णः ॥

पुस्तक मिलनेका ठिकाना—

खेमराज श्रीकृष्णदास,

“श्रीवेङ्कटेश्वर” स्टीम् प्रेस—बंबई.

क्रय्य पुस्तकें न्याय-ग्रन्थाः

नाम.

की० इ० आ०

कारिकावली, मुक्तावली, दिनकरी;
रामरुद्री, छपरही है.

तर्कसंग्रह, न्यायबोधिनी, पदकृतटीका
समेत । यहटीका सरल और सुबोधहै... ०-६

तर्कसंग्रह दीपिका नीलकण्ठीटीका
समेत.... ०-१२

तर्कसंग्रह भाषाटीकासमेत । इसके द्वारा
शीघ्रही न्यायशास्त्रमें प्रवेश होताहै. ०-६

न्यायदर्शन वात्स्यायनमुनिवृत्तं भाष्य-
सहित तथा भाषाटीकासमेत ... ३-८

न्यायसिद्धान्तमुक्तावली-निर्मल साधु-
गोविन्दसिंहकृत भाषाटीकासह ... २-०

नाम.

की० इ० आ०

न्यायप्रदीप बूंदीनिवासी पं० गंगास-
हायजी कृत । न्यायशास्त्रके प्रेमियों-
का ज्ञान निस्सन्देह इस एकही ग्रन्थ-
के संग्रहसे सुलभ होजायगा. ... १-०

भाषापरिच्छेद विश्वनाथ पञ्चाननकृत
कारिकावली सिद्धान्तमुक्तावली
समेत । यह भी न्याय सीख-
नेमें अच्छा पुस्तक है. ०-८

भुवनेशलौकिकन्यायसाहस्री पं०
ठाकुरदत्तविरचित । इस ग्रन्थमें
एक सहस्र (१०००) लौकिकन्याय,
व्याकरण महाभाष्य, वेदान्तदर्शन,
महाकाव्य, भारत आदि आर्ष तथा
प्रामाणिक ग्रन्थोंसे सोदाहरण उद्धृत
कियेगहैं २

क्रय्य पुस्तकें (व्याकरण-ग्रन्थाः)

नाम.

की० रु० आ०

अष्टाध्यायी—(पञ्चपाठी) गणपाठ, धातु-
पाठ वार्तिकपाठ और लिंगानुशासन ।
विद्यार्थियोंको परमोपयोगीहै. ...०-१२

अष्टाध्यायीसूत्रपाठ-इसके पढनेसे
कौमुदीका जल्दी पठन होताहै. -०३

अर्थप्रकाशिका-भाषाभाष्य । व्याकर-
ण पढनेवालोंको अत्युपयोगी है ... ०-८

कारकस्वरूप-भाषाटीकासहित । इसके
द्वारा काल द्रव्यादिकका शीघ्र बोध
होताहै. ०-६

कारकवादार्थ-जयरामपंडितप्रणीत
(इससे शब्दबोध; व्याकरण, तथा

नाम.

की० ह० आ०

न्यायका शब्दज्ञान होता है.) ... ०-२

धातुरूपावली लघुपाठसहित । इससे

धातुओंका शीघ्र बोध होता है. ... ०-३

पूर्वपक्षावली (पाणिनीयव्याकरण) ... ०-३

” तथा उत्तरपक्षावली. ... ०-३

बालसंस्कृतबोधनी भाषाटीकासहित ।

यह विद्यार्थियोंको अतीव उपयोगी है ०-५

बालकोपदेशमालिका रंगनाथ प्रबोधन

और धर्मवादसमेत संस्कृताभ्यासि-

योंको संस्कृतभाषाव्युत्पत्ति तथा

भगवद्भक्ति और धर्मश्रद्धा होनेको यह

बहुतही उत्तम गद्यपद्य काव्य है ... ०-४

मध्यसिद्धांतकौमुदी-टिप्पणी सहित ।

नाम.

की० ह० आ०

यह काशी तथा पंजाबआदि देशोंमें
प्रथमश्रेणीमें पढायीजातीहै. ०-१२

रूपमालासम्पूर्ण-सन्धिभाग, अव्ययार्थभाग, प्रयोगविधिसंग्रह (कारक समास तद्धितादिक) क्रियाकलाप आख्यातचन्द्रिका, धातुरूपभेद और

श्लोकयोजनिकोपाय, यह ग्रन्थ

विद्यार्थियोंको अतीव उपयोगीहै. १-४

निम्नलिखितानुसार अलग २ भी मिलतेहैं;

रूपमाला १-व्याकरण षड्लिङ्गविभाग

इससे लिंगबोध अच्छेप्रकारसे होताहै ०-६

” २ सन्धिविभागशब्दोंकी पञ्चसन्धि

समझनेका सुलभ उपाय. ०-६

नाम.

की० रु० आ०

॥ ३-अव्ययार्थभागइससेश्लोकादिके
पदोंका अन्वय जानलेतेहैं. ... ०-३

॥ ४-प्रयोगविधिसंग्रहकारकस मास
तद्धितादिक ... ०-२

॥ ५-क्रियाकलाप, धातुरूपभेद,
आख्यातचन्द्रिका; श्लोकयोज-
निकोपाय-नामहीसे समझलेंगे. ०-६

लघुत्रिसुनिकल्पतरु-इसमें पाणिनीय
आदिका वृत्तान्तभली भाँति है. ... ०-७

लघुसिद्धान्तकौमुदी टिप्पणी सहित
जिल्द बँधी बड़ा अक्षर ... ०-१२

पुस्तक मिलनेका ठिकाना-

खेमराज श्रीकृष्णदास,

“ श्रीवेङ्कटेश्वर ” स्ट्रीम् प्रेस-बंबई.

अत्रेयमभ्यर्थना.

अत्रास्माकं मुद्रणालये ऋग्वेदादयो वेदा उ
वेदान्तग्रन्था महाभारतदीतहासाः श्रीमद्भागव
महापुराणोपपुराणानि धर्मशास्त्र-कर्मका
व्याकरण-न्याय-योग-सांख्य-मीमांसा
शास्त्रियग्रन्थाः काव्य-नाटक-चम्पू-
प्रभृतयो ग्रन्थाः सहस्रनामाद्यनेक-
स्तोत्रग्रन्थाश्च विविधभाषाग्रन्थाश्च
सीसकोत्तममहल्लवक्षरैर्मनोहरं
मुद्रिता आसते योग्यमूल्येन
क्रय्याः सन्ति तांश्च ग्राहका
यथापुस्तकसूचीपत्रं मूल्य-
प्रेषणेन प्राप्नुयुः ।

अधिकमस्मदीयसूचीपुस्तकानां भिन्नभिन्नविषयाणां
प्राप्तेन "श्रीवेङ्कटेश्वरसमाचार" पत्रिकाप्रापणद्वारा च
ज्ञेयमिति शम् ।

खेमराज श्रीकृष्णदास,
"श्रीवेङ्कटेश्वर" स्टोम्-मुद्रणालयाध्यक्ष-मुंबई.